

UDK 929 Kloze, H.
930.25 (497.6)
Historijska grada

SARAJEVSKI DOSIJE HELMUTA KLOZEA: 1933–1937

Vladan Vukliš
Arhiv Republike Srpske, Banja Luka, Bosna i Hercegovina

Apstrakt: U ovom tekstu autor donosi dokumente iz fonda Kraljevske Ban-ske uprave Drinske banovine (Arhiv Bosne i Hercegovine), iz predmeta koji svjedoči o policijskom praćenju njemačkog emigranta Helmuta Klozea, koji se nastanio u Sarajevu 1933. godine. Kloze se iz Sarajeva, umakavši policiji, zaputio u Španiju 1937. godine, da bi uzeo učešća u građanskom ratu na strani antifašista. Ovaj dosije, pored donošenja nekoliko zanimljivi-h detalja, za istraživače otvara i pitanje o postojanju njemačke političke emigracije u Kraljevini Jugoslaviji.

Ključne riječi: Helmut Klose (1904–1987), Sarajevo, Španski građanski rat, anarho-sindikalizam, FAUD, CNT–FAI, njemačka antifašistička emi-gracija, Arhiv Bosne i Hercegovine.

Abstract: In this text, the author publishes some documents from the fond of the County Government of Drinska Banovina (Archives of Bosnia and Her-zegovina), from the file that testifies about police surveillance over a Ger-man immigrant Helmut Klose, who came to live in Sarajevo in 1933. In 1937, Klose managed to dodge the police in order to travel to Spain, where he would take part in the Civil War on the side of the antifascists. This dos-sier, besides bringing up few interesting details, opens up for the resear-chers the question of existence of German political emigration in the King-dom of Yugoslavia.

Key words: Helmut Klose (1904–1987), Sarajevo, Spanish Civil War, Anar-cho-Syndicalism, Freie Arbeiter Union Deutschlands - FAUD, Confedera-

ción Nacional del Trabajo - CNT, Federación Anarquista Ibérica – FAI,
German antifascist emigration, Archives of Bosnia and Herzegovina.

Početakom 1937. godine, pažnju službenika Uprave policije u Sarajevu privukao je izvjesni Helmut Kloze (Helmut Klose), njemački emigrant zaposlen kao turistički vodič u sarajevskom preduzeću „Putnik“, zato što je poštom primao publikacije iz ratom zahvaćene Španije, koji su na njemačkom jeziku propagirali pozicije anarho-sindikalističkih organizacija, i ukazivali na ulogu Hitlerovog Trećeg Rajha u izbijanju i buktanju građanskog rata u Španiji. Prije nego što je policija uspjela da sprovede svoju odluku o otkazivanju prava boravka Klozea u Jugoslaviji, ovaj emigrant je nestao. Kako se tokom istrage ispostavilo, radilo se o nimalo nepoznatom njemačkom anarhisti, koji je iz Sarajeva, umakavši pažnji policije, otišao put Španije.

Kratka biografija Helmuta Klozea¹

Helmut Kloze rođen je 1904. godine u selu Jankemile (Jankemühle) kod Frankfurta na Odri (Njemačka), od oca Bernarda, mlinara, i majke Ferdinandine, domaćice, kao drugo od šestoro djece. Po zanimanju krojač, radio je u više preduzeća u rudarstvu i građevinarstvu. Od 1925. godine pisao je kratke priče za razne socijal-demokratske novine. Ostao je, između ostalog, poznat kao skitnica, bez stalnog mjesta stanovanja, te je tokom 20-ih godina obišao Norvešku i Jugoslaviju, da bi se 1927. godine pridružio „Bratstvu lotalica“ (Der Bruderschaft der Vagabunden) koje je osnovao Gregor Gog (1891–1945), famozni „Kralj lotalica“. Gog je održavao veze sa organizovanim anarhističkim pokretom, pišući, između ostalih, za novine *Der Syndikalist* i *Besinnung und Aufbruch*. Izgleda da je Kloze postao članom, ili barem saradnikom, anarho-sindikalističke organizacije Slobodnih radničkih sindikata Njemačke (Freie Arbeiter Union Deutschlands – FAUD). Prema pisanju Helge Dering (Helge Döhring), Helmut Kloze je uz Teodora Plivera bio jedan od rijetkih članova „pokreta lotalica“ koji je „uživao poštovanje članova sindikata“ FAUD-a.² U maju 1929. prisustvovao je Međunarodnoj konferenciji lotalica u Štutgartu. Iste

¹ Osim ako je drugačije napomenom navedeno, svi biografski podaci o Helmutu Klozeu preuzeti su iz nekoliko tekstova objavljenih na internetu na engleskom, njemačkom i katalonskom, uglavnom sličnih po sadržaju, od kojih je najobimniji objavljen na stranici *Libcom* <<https://libcom.org/history/helmut-klose-1904-1987>> (pristupljeno 1. decembra 2014. godine).

² Helge Döhring, *Syndicalism and Anarcho-Syndicalism in Germany: An Introduction*. Bremen: Herausgegeben vom Institut für Syndikalismusforschung, 2012, 15-16.

godine glumio je u filmu „Lutalica“ (*Vagabond*) kojeg je režirao Fric Vajs (Fritz We-iss). Sledeće, 1930. godine, u istoj godini kada se Gregor Gog nakon posjete Sovjet-skom Savezu okrenuo protiv anarhizma i priključio Komunističkoj partiji Njemačke (KPD), Kloze je napustio život lutalice, nastanio se u Berlinu i živio od pisanja.

Nakon dolaska nacista na vlast 1933. godine, Kloze je otišao iz Njemačke u Jugoslaviju i doselio se u Sarajevo, gdje je ostao tri i po godine. Kao što je već rečeno, režim mu je u februaru 1937. godine oduzeo pravo boravka. Kloze se ubrzo domogao republikanske Španije, gdje se uključio u grupu „Njemački anarho-sindikalisti“ (*Gruppe Deutsche Anarcho-Syndikalisten in Auslands – DAS*), koja je radila pod pokroviteljstvom Federacije iberijskih anarhista (*Federación Anarquista Ibérica – FAI*) i Nacionalne konfederacije rada (*Confederación Nacional del Trabajo – CNT*). DAS ga je rasporedio sa grupom njemačkih anarhista u jednu graničarsku centuriju (*Cos de Vigilancia de Fronteras de la Centúria Sébastian Faure – Batalló de la Costa*) u obalskom mjestu Porbu (*Portbou*) na granici sa Francuskom. Nakon što je njegov bataljon raspušten u junu 1937, Kloze je angažovan od strane DAS-a da radi za poljoprivredni kolektiv San Anores i da pomaže reorganizaciji Krojačkog kolektiva Emigrantskog komiteta.

Istoričar Diter Nels (*Dieter Nelles*) smatra da nije bilo više od 230 dobrovoljaca njemačke nacionalnosti koji su se borili u Španiji u okviru anarhističkih milicija na strani Republike. Ono što je posebno zanimljivo za ovu grupu je činjenica da se ona, za razliku od ostalih nacionalnih anarhističkih grupacija, djelimično složila sa projektom „militarizacije milicija“, kojim je, posljedično, nametnuta centralna vojna komanda nad svim partijskim i sindikalnim oružanim formacijama.³ Ipak, saglasnost sa ovim poduhvatom za koji se zalagala koalicija „snaga reda“, a koja je okupljala desne socijaliste, liberale i komuniste, nije poštedila njemačku anarhističku grupaciju posljedica sukoba između pomenute koalicije sa „snagama revolucije“ – anarhistima, lijevim socijalistima i nezavisnim marksistima – kojima su i oni pripadali. Drugog jula 1937. godine Kloze je uhapšen „od strane staljinista“ pod optužbom da je na granici razoružavao oficire regularne republikanske vojske. CNT je angažovao advokata koji je pred istražnim i sudskim organima branio njega i druge uhapšene njemačke anarhiste. Ipak, u zatvoru je ostao sve do decembra 1938. godine. Boravio je u zatvorima Modelo (*Barselona*), Sehorbe (*Valensija*), i na brodu „Argentina“ (*Barselona*), odakle je prokrijumčario nekoliko pisama u kojima je govorio o uslovima u zatvorima, da bi neka od tih pisama bila objavljena u anarhističkoj

³ Detaljnije o njemačkim anarhistima u Španiji u: Dieter Nelles, „Deutsche Anarchosyndikalisten und Freiwillige in anarchistischen Milizen im Spanischen Bürgerkrieg“, *Internationale wissenschaftliche Korrespondenz zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung*, br. 33 (1997), 500-519.

štampi. U završne dane rata premješten je u kazneni bataljon. Sa padom Katalonije u februaru 1939, slomljenog zdravlja, prešao je Pirineje, da bi bio zatočen u logoru Gers, kojeg je francuska vlada namijenila izbjeglicama iz Španije, posebno vojnim. U Gersu, marta 1939, Kloze, zajedno sa Egonom Ilfeldom, Karlom Braunerom, Paulom Cakonom i Mihajlom Vorobijevim, formirao je „Redakcijski komitet 9. čete“, koji je igrao ulogu alternativnog centra suprotstavljenog zatvoreničkom komitetu logora pod kontrolom saradnika Kominterne.

Posredstvom britanske umjetnice Hede Karington (Hedda Carrington), Kloze je pušten iz Gersa i dobio je dozvolu da se nastani u Kembridžu (Velika Britanija). Po izbijanju Drugog svjetskog rata, kao njemački državljanin, interniran je na ostrvu Man, a krajem 1941. godine i u Kanadu. Nešto kasnije, radio je na farmi u okolini Kembridža. Oženio se djevojkom po imenu Rita, s kojom je dobio i prvog sina, Radovana Roberta (Radovan Robert Garcia Kloze). Tokom 1947. i 1948. vodio je korespondenciju sa Džordžom Orvelom (George Orwell) koji je u to vrijeme boravio u sanatorijumu. U godinama poslije rata, Kloze je dobio stalno zaposlenje u zoološkoj laboratoriji na Institutu Lisiman u Kembridžu. Umro je 1987. godine u Hejzlingfildu.

Lična zbirka u Amsterdamu

U Arhivu Instituta za socijalnu istoriju u Amsterdamu (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis – IISG) čuva se zbirka kopija dokumenata Helmuta Klozea, koja, između ostalih rukopisa, sadrži i dnevnik koji je Kloze vodio tokom zatočeništva u Gersu. Zbirka je relativno mala (0,11 m). Klozeova lična arhiva, po svemu sudeći, ostala je u vlasništvu njegove porodice u Velikoj Britaniji. Poseban datak ovoj zbirci stigao je 2005. godine, kada su kćerke Klozeove sestre iz Njemačke poslale skenirane materijale koji su sačinjeni uglavnom od pisama Helmuta Klozea njegovoj porodici u Njemačkoj.⁴

Dosije Helmuta Klozea u Arhivu BiH: transkripcija i komentari

Dosije Helmuta Klozea snimio sam kada sam istraživao u Arhivu BiH u decembru 2013. godine za potrebe izrade svoje doktorske disertacije naslova „Jugosloveni, Španski građanski rat i ratna emigracija“. Do informacija o građi od značaja za tu temu došao sam na osnovu tematskog inventara kojeg je sastavio dr. Andrej Rodić

⁴ *On the Waterfront*, Newsletter no. 10 – Friends of the IISH (Amsterdam, 2005), 9.

nis.⁵ Klozeov predmet se nalazio u sastavu povjerljivih spisa Drinske banovine, koji su, kao što je već poznato, oštećeni u plamenu koji je zahvatio depo br. 1 Arhiva BiH u februaru 2014. godine. Da li je predmet sačuvan i u kakvom je stanju, nije mi poznato, jer se taj dio arhivskog fonda još uvijek sređuje.

Svi dokumenti navedeni u cjelosti ili djelimično u ovom tekstu sastavni su dio istog predmeta: Arhiv Bosne i Hercegovine (Sarajevo), fond Kraljevska banska uprava Drinske banovine, serija Pov. DZ (Povjerljivo – Državna zaštita), br. 2802/37. Pojedini dokumenti su obično zavedeni posebno po prijemu, ali su potom pripajani predmetu Pov. DZ 2802/37 od trenutka kada je ovaj otvoren. Svi dokumenti su transkribovani doslovno, sa svim gramatičkim i pravopisnim greškama, uz korekcije očiglednih greški u kucanju i uz dodavanje potrebne interpunkcije. Spisi koji se tiču Klozea počinju dopisom Uprave policije u vezi sa molbom za dozvolu boravka u Sarajevu.

УПРАВА ПОЛИЦИЈЕ У САРАЈЕВУ

Број: 34041/33.

6. октобра 1933. године

Сарајево

Предмет: Хелмут Клозе, немачки избеглица, дозвола боравка.

Краљевској банској управи дринске бановине, управно одељење у Сарајеву.

Част ми је доставити молбу Хелмута Клозеа, немачког избеглице из Јанкенмиле /Република Немачка/ са извештајем, да је именовани дошао у нашу Државу од 29. 7. 1933. - а у Сарајеву борави од 14. 8. т. г.

По занимању је књижевник, а бави се искључиво књижевношћу и дописивање[м] са страним новинама као сарадник.

Пошто је именовани мојсијеве вере, то се предлаже у смислу расписа Кр. банске управе дринске бановине од 8. VI. 1933. године II. Бр. 13060/33.

Понашања је исправног.

В. Д. Управника полиције.

⁵ Andrej Rodiniš, „Građa o Španskom građanskom ratu u Arhivu Bosne i Hercegovine“, *Građa Arhiva Bosne i Hercegovine*, br. 3 (2010), 155-205.

Zajedno sa ovim dopisom, Kraljevskoj banskoj upravi Drinske banovine (KBUDB) je proslijeđena i rukopisna molba za dozvolu boravka u Sarajevu koju je Kloze poslao Upravi policije u Sarajevu.

Helmut Kloze, književnik
Sarajevo, Čadordina 3
Upravi policije u Sarajevu.

Potpisani molim da mi gornji naslov dozvoli boravak u Sarajevu. Došao sam koncem julija ove godine u Jugoslaviju. Deset dana bio [s]am u Apatinu i Beogradu, a onda sam 14 augusta došao u Sarajevu.

Rođen sam 14. VIII. 1904. Jankenmühle u Njemačkoj [,] mojsijevе sam vjeroispovijesti, po zanimanju sam književnik. Živjeću u Sarajevu od književnog rada i pisanja po njemačkim listovima.

U nadi da će cijenjени naslov ovoj mojoj molbi izići u susret bi-lježim se

sa štovanjem,
Helmut Kloze
Sarajevo, 25. sep. 1933. g.

Kako nije postojao očigledan razlog da se Klozeu uskrati pravo boravka, Uprava policije je 24. oktobra 1933. godine, u pozivajući se na saglasnost KBUDB, Klozeu kroz standardni obrazac odobrila ono što je on tražio.

Управа полиције у Сарајеву
Број: 37652/1933
Дне 24. октобра 1933. год.
Сарајево.

Госп. ХЕЛМУТ КЛОЗЕ, немачки избеглица у Сарајеву
Кр. банска управа дринске бановине одобрила Вам је својим решењем од 18. октобра 1933. године број II-23372/1933 даљњи боравак у Краљевини Југославији, на неодређено време.

У случају Вашег пресељења у које друго место, дужни сте се у овдашњој евиденцији странаца одјавити, а исто тако и пријавити дотичној Среској односно полицијској власти, где се настаните.

Ово решење издаје Вам се, а по наплати таксене марке од 20 динара, која је на молби прописно поништена.

По наредби В. Д. Управника Полиције [...]

Dvije godine kasnije, izvjesna Elza Rive (Else Riewe) uputila je molbu za dozvolu produženja borakva, a Управа полиције уочила је њену poveзаност са Helmutom Klozeom.

УПРАВА ПОЛИЦИЈЕ У САРАЈЕВУ

Број: 48901/1935.-

29. октобра 1935. године

- Сарајево . -

Предмет: Риве Елза, њемачка држављанка, дозвола боравка.-
Краљ. банској управи II. Сарајево

Част ми је доставити молбу на одобрење са предлогом, да се молитељици дозволи слободан боравак у нашој држави до 30. X. 1936. године.-

Молитељица је рођена 2. IX. 1906. год. у Шарлотанбургу, тамо и надлежна, по занимању је стенотипистица. У нашој држави борави од 29. VII. 1933. г.

Добила је пасош од Полиције у Берлину Р. 122-387/33, који је изгубила на Борачком језеру и посједује потврду. Молбу за дозволу рада подиела је под бројем 48902/35.-

Раније није имала дозволу боравка, јер је мислила да јој не треба, пошто живи у конкубинату са њемачким избеглицом Хелмутом Клозе, који поседује дозволу боравка и рада на неодређено време.-

Именована је позвана на одговорност ради тога, што раније није имала дозволе за боравак и рад.-

Владања је исправног.

Управник полиције [...]

Iz prijava se vidi da je njemački par istog dana, vjerovatno zajedno, stupio na tlo Kraljevine Jugoslavije. Elza Rive je Upravi policije dostavila dvije molbe po obrascu. U prvoj, od 25. oktobra 1935, adresa joj je Hadži-Idriza 1. U drugoj, od 12. marta 1936, upisala je kao mjesto stanovanja adresu Mehmed-paše Sokolovića 13. U vre-

menu pisanja druge molbe, bilo je određeno da se gospoda Rive treba u roku od 2 do 3 mjeseca iseliti iz Kraljevine Jugoslavije, na osnovu naredbe Odjeljenja za državnu zaštitu (ODZ) Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) br. 51016 od 1. oktobra 1936. kojom joj se uskraćuje pravo boravka. Međutim, Elza se potom udala za Klozea — ali ne za Helmuta, nego Ivana, lokalnog stolarskog radnika, inače jugoslovenskog državljanina, čime je i sama stekla pravo na stalni boravak.⁶

Управа полиције

Број: 41.118/1636.

20. октобра 1936. год.

у Сарајеву

Предмет: Риве Елза удата Клозе, боравак и завичајност (:На наређење II. бр. 27903/36.:)

Краљ. банској управи II

Сарајево

Позивом на горњи број част ми је известити, да је њемачка држављанка Елза Риве, која је требала напустити нашу државу [.] исказала се са вјенчаним листом издатим од овдашњег римокатоличког жупног уреда број 1265/36 од 11. X. 1936. да је вјенчана за нашег држављанина Ивана X. Клозе.

Њен муж Иван Клозе завичајан је у општини града Сарајева и посједује домовницу под бројем 452 од 24. X. 1935. год.

Управник полиције [...]

Sa izbijanjem rata i revolucije u Španiji, priča o grupi njemačkih emigranata u Sarajevu dobila je sasvim novi kontekst. Helmut Kloze je početkom 1937. godine privukao posebnu pažnju sarajevske policije. Dana 26. januara 1937, dotična Управа полиције је у dopisu (пов. бр. 305) извјестила KBUDB (primljeno под бројем Пов. DZ 443, 28. januara) да је Helmut Kloze, који у Југославији борави од 1933. као емигрант и бави се књижевношћу, „по свему судећи [...] припадао Комунистичкој партији, што се најбоље види из чињенице, да и сада добива билтене анархистичко-комунистичке из Барселоне, који се прилажу уз извјештај“. У nastavku пише: „Исто тако прилажем три примјерка часописа “Либертаг” који излази у

⁶ Za više detalja o pitanjima u vezi sa građanskim statusom jugoslovenskih Nijemaca, vidi: Zoran Janjetović, „O državljanstvu jugoslovenskih Nemaca“, *Tokovi istorije* (Beograd), br. 1-2/2002, 25-35.

Барцелони, а који су упућени Клозеу [...] Два примјерка су упућена Државном тужиоцу у Сарајеву.“ Нароминје да је на Клозеа упућено двадесет примјерака једног листа, чије је латинично име управник или његов писар заборавио руком уписати у намјерно остављен празан простор дописа. Управа полиције KBUDB шаље петнаест, а државном тужиоцу пет примјерака овог листа.

Preciznije rečeno, Klozeu su u Sarajevo dostavljeni materijali koje je izdavala grupa DAS. Materijali pronađeni u predmetu Helmuta Klozea su: 1.) brošura „Was sind die CNT und die FAI?“ (47 stranica; ovo je greškom identifikovano kao časopis „Libertat“; u stvari, „Libertat“ je natpis na propagandnom posteru koji je uzet kao predložak za korice brošure), 2.) „Boletin del informacion“, bilten CNT-FAI umnožavam šapirografom (takođe na njemačkom) i 3.) list *Direkte Aktion* (broj 1), zajedničko izdanje DAS-a i Regionalnog komiteta CNT-FAI za Kataloniju.

Ubrzo zatim, Državno tužilaštvo u Sarajevu pod brojem Kšt: 4/1937-9 od 30. januara 1937. godine izdalo je rješenje kojim se zabranjuje „rasturanje i prodavanje“ lista *Direkte Aktion*. Dana 17. februara 1937. načelnik ODZ MUP-a potpisao je saglasnost (dostavljena 20. februara) na odluku KBUDB, Pov. DZ 443/37 od 1. februara, da se Klozeu uskrati pravo na dalji boravak u Kraljevini Jugoslaviji. Dana 18. februara Управа полиције у Сарајеву, на основу наређења Pov. DZ 443/37, извјестила је KBUDB (примљено 22. фебруара) да је Клозеу уручена одлука о забрани даљег боравка у земљи.⁷ У ствари, сачувана је потписана доставница прве одлуке о забрани боравка коју је Клозе примио још 8. фебруара. Прије спровођења ових одлука у djelo, полиција је одлучила да Клозеа позове на саслушање.

Краљевина Југославија

УПРАВА ПОЛИЦИЈЕ

Пов Број 393

23 фебруара 1937 год.

у САРАЈЕВУ

Хелмут Клозе њемачки емигрант - изгон

КРАЉЕВСКОЈ БАНСКОЈ УПРАВИ II ДРИНСКЕ БАНОВИНЕ

САРАЈЕВО

Решењем Краљевске банске управе Пов. Д. З. број 443/37 од 1 фебруара т. год. опозвана је дозвола боравка на неодређено вријеме Хелмуту Клозе-у, њемачком емигранту, те му је ријешење

⁷ Iz za sada neobjašnjivog razloga, u pomenutom dopisu Uprave policije, pored Klozeovog imena, u zagradi je napisano ime, vjerovatno kao alijas, Vilhelm Robert.

о ускрати боравка уручено са наређењем да у року од 15 дана напусти територију наше државе.

Хелмут Клозе, Вилхелм, Роберт, син покојног Бернхарта и Лујзе, рођен 14 августа 1904 год. у Јанкенмиле у Њемачкој [,] завичајан у Берлину, мојсијеве вјере, по занимању књижевник и дописник разних страних новина [,] налази се у Сарајеву од 14 августа 1933 год. У последње вријеме био је намјештен код овдашњег „Путника“ - Друштва за саобраћај путника и туриста, као водић странаца. Клозе је емигрирао из Њемачке после доласка на власт Адолфа Хитлера, јер је као социјалистички писац био у опозицији према национал-социјалистичком режиму. У граду Сарајеву је добио карту занимања решењем Краљевске банске управе VI број 11551 од 8 јула 1936 год. на неодређено вријеме као књижевник. Нема сада никакве сумње, да је Клозе у Њемачкој припадао комунистичкој партији и да се је истицао као један од јачих интелектуалаца. Међутим, он са својим доласком у Југославију није прекинуо везе са комунистичким друговима, него их је одржавао и по доласку у Сарајево. Наиме, он је успоставио везу са његовим сарадницима, који су емигрирали у Шпанију и Француску [,] па су му они непрекидно слали билтене анархистичко-комунистичке са налогом да их растура у средини у којој живи и ужива право азила. Сем овога слали су му часопис „Либертат“ у више примерака, који излази у Барцелони и листа „Ди Социјале Револуцион“ који такођер излази у Барцелони. Једном приликом Клозе-у је послат обрачун за листове и часописе, као и карта у којој га моле, да послате ствари растура међу лица која говоре њемачки. Уз ову пошиљку је била и фотографија Дурутиа [,] вође милиције на арагонском фронту. Све су ове пошиљке у главном благовремено стигле у руке полиције - тако да се није могло објективно утврдити да је исте за пропаганду користио, али није искључено према овом свему да је штогод добио и мимо знања полиције. О свему изложеном извјештена је Краљевска банска управа, која му је и ускратила боравак, као и државно тужиоштво у Сарајеву, којему су такођер достављене заплењене пошиљке. Овакве пошиљке на Клозе-а непрекидно стижу.

Клозе је узет и на саслушање, па исти и признаје да је неке пошиљке примао као и да је неке штампане ствари показивао осталим њемачким емигрантима који живе у Сарајеву. Како

у Сарајеву има доста левичарских елемената, који говоре њемачким језиком, то је обзиром на све горње [,] његово присуство и нашој држави уопште непожељно, јер наше гостопримство злоупотребљава.

Током саслушања испоставила се је даља чињеница да је Клозе дошао у Југославију са фалсификованим њемачким пасошем, који је наводно исходио преко полицијских чиновника - својих пријатеља. Овај пасош је наводно касније поништио, те је тако сада остао без икаквих исправа, којима би доказао свој идентитет када буде пребачен преко границе. Међутим у његовом особнику код ове Управе унијето је, да му је пасош издала Полицијска управа у Берлину под Р. Број 122/348 са важношћу од 3 маја 1933 год. до 3 маја 1938 год.

Поверљивим путем сазнао сам да Клозе има намјеру да иде у Шпанију, па моли да му се испостави каква исправа од стране ове Управе [,] што је такођер немогуће [,] и да не иде са пратњом до границе већ сам, што је незгодно. Иначе каже да би ишао у Чехословачку. Овдашњи њемачки конзул изјављује да би Клозе-у дао Пас-аван једино у случају да је исправан и да хоће награду у Њемачку, а овако када зна за њега, не да му ништа, и вели нек иде куд хоће.

Извјештавајући о изложеном Банску управу част ми је умолити за упутство и на који ћу начин и у коју државу отпремити Клозе-а, пошто он нема код себе никакве исправе ни од наших ни од њемачких власти са којом би у држави у коју буде изгнат доказао свој идентитет. Саслушање Клозе-а прилежи.

Мишљења сам да је најбоље да се клозе испрати до Аустријске границе и да га комесар пребаци преко исте.

У колико Банска управа сматра да би и Министарство требало о предњој околности извјестити Клозе ће овде дотле бити задржан под надзором и кад се добије упутство онда пребачен.

УПРАВНИК ПОЛИЦИЈЕ [...]

[Štambilj KBUDB, Pov. DZ br. 949, dopisano 889, 25. 2. 1937.]

[Prilog dopisu upravnika policije — saslušanje Klozea:]

Рађено у Управи полиције у Сарајеву на дан 22 фебруара 1937 године.

САСЛУШАЊЕ

По позиву приступи ХЕЛМУТ КЛОЗЕ, син пок. Бернхарта, родом из Јанке-миле, срез Лбен - регирунгсбецирк Франкфурт на Одри, стар 33 год. (рођен 14 VIII 1904 г), по занимању књижевник (пише по новинама фељтоне), без конфесије, нежењен, у Сарајеву био настањен у Добровољачкој број 73, - упитан о потребном каза:

Као што сам навео, ја сам се родио у Јанке миле - то је једно мало место у коме постоји само млин у коме је као млинар под закуп радио мој отац. Кад сам имао 2 године, родитељи су ми се преселили у Нојцеле, срез Губен, где сам ја касније одрастао и свршио шест година основне школе. - Основну школу нисам целу завршио (8 разреда колико сам требао) јер је тада избио светски рат, мој отац је отишао у војску а ја сам морао да помажем мајку да бисмо могли живети, пошто сам имао још четири млађа од мене брата и сестру. - Прво сам радио код једног богатијег сељака, а касније сам био запослен у разним фабрикама за ратни материјал. - Отац ми је одмах у почетку рата погинуо негде на Руском фронту.

Тако сам са мајком остао радећи све до 1921. г. када сам напустио родитељску кућу, јер више није било ту рада, а ја пошто сам имао намеру да постанем рударски инжињер отишао сам у Шлезују у рудник где сам добио запослење. - Ту сам радио 2 год. [,] међутим, мајка ме је молила да тај посао напустим због опасности којима сам тамо рушењем окана био изложен. За њену љубав сам то учинио и отишао у Бреслау.

Тамо сам се запослио у једној фабрици конфекције, а у исти мах посећивао сам вечерње курсеве. Тако сам ту остао 1 годину, а онда сам отишао у Нирнберг, где сам се опет запослио у фабрици конфекција, потом оловака, па онда у једној хемијској фабрици за разне киселине. - Ту сам остао све до 1928 год. и за све то време посећивао сам и ту курсеве, а нарочито за немачки језик и народну економију, па сам 1926 г. положио матуру - приватно. Када сам матуру положио добио сам у истом месту намештење

као предавач за немачки језик на Народном универзитету. У то време падају и први моји покушаји писања краћих фељтона и новела. На овај начин зарадио сам био и нешто новаца, па сам се те 1926 г. одлучио на пут у Југославију, која ме је интересовала, а нешто српскога језика ма да врло мало знао сам отуда што ми је мати Лужичка српкиња. - На ово ме је путовање привукла и околност што сам чуо да у Југославији има нешто немаца који говоре немачки.

Тада сам у Југославију дошао возом преко Прага, Беча [.] па сам отишао у Ријеку и нашао сам се на Сушаку. Лађом сам одатле отишао у Котор и натраг до Дубровника. Одатле возом преко Сарајева - Београд - Нови Сад - Вршац - Панчево. После три месеца оваквог путовања вратио сам се опет у Немачку у Нирнберг, где сам продужио свој ранији посао предавача на Народном универзитету до 1928 године, када сам отишао у Берлин. - Са овим путовањем почиње и мој први политички рад, и то зато што сам тада увидео да се друштво „Фер[... нећитко]“ под маском немачке културе бави политиком и то на тај начин, што код немаца ван Немачке ствара незадовољство противу држава у којима иначе ти немци живе, што је то мене све револтирало, па сам на културној бази то побијао.

У Берлину сам радио код једног малог часописа „Дер Пацифист“ а у исти мах писао сам и по другим различитим часописима и новинама највише белетристичке ствари, а касније и политичке ствари увек противу националистичког империјализма, па сам у истом смислу држао и предавања. Ту сам остао до 1933 г. [.] до доласка Хитлера на власт. Тада сам морао побећи из Немачке у најмању руку да се извучем из затвора, али могло је бити и више!

Са фалсификованим пасошем (преко полиц. чиновника који су тада још били у полицији, а знали су да ће свакако тада за кратко време изгубити место, а сами су били демократе) прешао сам у Чешку [.] одатле у Аустрију и одатле у Југославију. - По доласку у Београд где су ми рекли да ту не могу добити боравка дошао сам у Сарајево 14 VIII 1933 г. и од тада до данас стално ту живим.

Овде сам почео да дајем часове из немачког језика, а поред тог сам нашао запослење код „Путника“ као водич странаца.

Немачки сам предевао ђацима и приватним намештеницима који су ми по прилици за то плаћали по 300 дин. месечно, неко и више, а и мање - по 120 дин. - Од прилике просечно сам од тога имао 5-600 динара месечно. - За време лета моји приходи су се повећавали, јер су тада долазили странци па сам као водић од тога имао мало већу зараду, тако да је се она кретала до 1500 дин. месечно. За ово време морао сам изоставити часове немачког језика, па сам обично само по један до два задржавао колико да имам нешто сигурно, јер ми је зарада као водича била нестална, па се нисам смео поуздати само и њу.

У Шпанији имам неколико својих пријатеља - немаца емиграната који су тамо емигрирали од прилике у исто време кад и ја, а по занимању су књижевници и др. [;] један је геолог. - Они су готово сви били у Каталонији, али неки су били и у Мадриду, Севиљи - неки су опет сада морали емигрирати из онога дела Шпаније где је генерал Фра[н]ко. - Ја сам везу - односно кореспонденцију водио са једним својим пријатељем који је у Барселони [,] који сада тамо сарађује у неком листу. - Овај је лист једнога синдиката и близак је Влади [,] па повремено издаје билтене о стању и ситуацији нарочито у Каталонији, које је пак овај мој пријатељ доставио у једно два маха до сада. Он је ово чинио ради тога, што је тамо баш нађен и установљен материјал који је доказао везе Хитлера са побуњеницима у Шпанији и рачунао је овај пријатељ да ће мене ово интересовати. Обично ми је ово слао у једном примерку, а колико се сећам било је у један мах и по 2-3 примерка које сам ја прочитао и онда давао на читање оvd[ашњим] емигрантима, али нисам пуштао из руку [,] већ само дозвољавао да код мене читају ово са разлога што сам се бојао да ће се то моћи и друкчије протумачити - ово у томе смислу што кад сам добио дозволу боравка било ми је речено да се у политику не мешам [,] па сам дао реч да се и нећу мешати, међутим овим сам већ по мало отпустио био од тога. - Иначе, друге употребе од овога нисам чинио.

Од 1933 г. до данас нисам се из Сарајева нигде удаљавао ни ишао изузев 1935 г. што сам једно три недеље покушао да радим у Кукавици [,] руднику угљена код Рогатице, па како нисам могао да издржим то сам се вратио у Сарајево.

То је све што по овоме имам да кажем.
Закључено и потписано. [...]

ДОДАТАК: (истог дана)

По завршеном саслушању Клозе накнадно изјави следеће:

Како је мени саопштена одлука власти да у одређеном року имам да напустим територију Југословенске државе, што сам ја приправан учинити, међутим тај рок данас баш истиче, кад сам ја то хтео учинити али сам задржан од стране полиције ради овога саслушања, то молим, да ми се ово не приписује у моју грешку. У исти мах молим, да ми се било од стране полиције, било од стране које друге власти овом приликом - одласка из Југославије - да какво писмено или докуменат о томе, да сам се од 1933 г. до сада бавио у Југославији и шта сам овде радио. Ово ми је потребно само ради тога, да бих пред властима друге државе где ћу се на другом месту задржати и настанити имао доказа где сам био те да не будем сматран као какав криминалан тип - док би се ово питање око тога решило да евентуално не бих лежао у затвору.

Исто тако молим, да ми се дозволи да се сам пробринем за карту ради одласка - т. ј. да не будем стражарно спровођен, а по могућству и каква путна исправа са којом бих могао легално прећи границу.

Оверава: [...]

Уопште не изненађује што Клозе не говори потпуно отворено о свом животу у Нјемачкој, заобилазећи на првом мјесту своју везу са анархистичким покретом. Његов политички агањман је пред полицијом искључиво пацифистички, анти-нацистички и анти-империјалистички, чак „на културној бази“. Такође, његови пријатељи у Шпанији су само „књижевници“, „емигранти“, а један од њих сарађује са „неким листом“ од „једног синдиката“ који је „близак Влади“. Иако полиција у Југославији није била најпрецизније информисана о битним разликама у оквирима онoga што је тада представљало лјевичу у Западној Европи (нпр. између комуниста и анархиста), сама асоцијација са истом била је довољна да Клозе брзо постане *persona non grata*. Ипак, њему је пошло за руком да на један јако битан начин надмудри ту полицију: да им умакне без трага и да несметано пође својим зацртаним путем.

УПРАВА ПОЛИЦИЈЕ У САРАЈЕВУ

ПОВ. БР: 803

2. МАРТА 1937. ГОДИНЕ

САРАЈЕВО.

Клозе Хелмут, њемачки емигрант
изгон.

КРАЉЕВСКОЈ БАНСКОЈ УПРАВИ П

ДРИНСКЕ БАНОВИНЕ

САРАЈЕВО.

У вези извештаја ове Управе Пов. Бр. 305. од 26. Јануара и Пов. Бр. 393. од 23. овог мјесеца, те рјешења Краљевске банске управе Пов. Д. З. Бр: 442/37. од 1. Фебруара тек. год. и Пов. Д. З. Бр: 889/37. од 26. фебруара тек. год. част ми је накнадно извјестити следеће:

Као што сам и раније напоменуо [,] поверљивим путем сазнао сам да Клозе има намјеру да оде у Шпанију, па је молио да му Управа полиције испостави какву било исправу што је немогуће, а фалсификовани пасош са којим је из Њемачке дошао Клозе је наводно поништио. Управа полиције је очекивала од претпостављене власти упутство на који ће начин и у коју државу отпремити Клозеа пошто је он без икаквих исправа и од наших и од њемачких власти, а дотле га је надзирала.

Међутим последњих дана Клозе је отишао из Сарајева у непознатом правцу. Распитивањем код осталих емиграната Управа полиције је сазнала да је Клозе наводно без исправа отишао у Женеву, с тим да се одатле пребаци у Париз, а затим у Шпанију.

Извјештавајући о предњем Краљевску банску управу част ми је напоменути да сматрам, да је Клозе могао отићи до Београда да тамо у Француском или Шпанском посланству моли за путну исправу за одлазак у ове земље, а није искључена могућност и да ће покушати да пређе границу и без икаквих исправа. За сваки случај умолио сам Управу Града Београда, да на случај да се Клозе налази у Београду обрати на истог строгу пажњу и извјести Управу полиције о његовом раду и кретању, док сам комесаре пограничне полиције обавестио о решењу о његовом изгону, с тим ако би на територији кога од њих покушао да пређе границу да обавести управу полиције.

Ипак на случај повратка Клозеа у Сарајево молим Краљевску банску управу за тражено упутство по акту ове Управе Пов. Бр: 393. од 23. Фебраура ове године.

УПРАВНИК ПОЛИЦИЈЕ [...]

[Štambilj KBUDB, Pov. DZ br. 1088, dopisano 889, 6. 3. 1937.]

Пolicija, dakle, krajem mjeseca februara gubi iz vida Klozea, koji je uspio da zamete svoj trag. Prošlo je gotovo tri sedmice prije nego što je vlastima u Sarajevu ukazano na novi trag, i to s vrha, iz Beograda:

КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА
МИНИСТАРСТВО УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ДРЖАВНУ ЗАШТИТУ I
Пов. I бр. 11.264

19 марта 1937. год.

Београд

ПРЕДМЕТ: Комунисти у Сплиту и у Сарајеву.

КРАЉЕВСКОЈ БАНСКОЈ УПРАВИ

САРАЈЕВО

Ово је Министарство обавештено о следећем:

“Неки немачки поданик - емигрант и комуниста, који је био својевремено у нашој држави, изјаснио се је пред повереником, да у Сплиту и Сарајеву постоје комунистичке ћелије, које врше састанке под видом есперантског клуба. Поменутог емигранта су комунисти из Сплита и Сарајева материјално и подупирали.

Пре извесног времена дошао је поменути емигрант из Југославије у Шт. Паул у Лабудској долини (Аустрија) где је био ухапшен и притворен.

Дне 12 марта т. г. одпуштен је из затвора и спроведен до италијанске границе, где је пребачен у Италију.

Име и презиме тог емигранта за сада непознато је, те ће се исто накнадно са осталим подацима доставити.”

Министарству унутрашњих послова је част са предњим упознати Краљевску Банску Управу, с молбом да се хитно ова вест провери, јер Министарство и са других страна има обавештења.

По наредби Министра [...]

[Štambilj KBUDB, Pov. DZ br. 1353, 22. 3. 1937.]

Samo nekoliko dana kasnije, ova informacija će dobiti poseban smisao:

УПРАВА ПОЛИЦИЈЕ У САРАЈЕВУ

ПОВ. БР: 803.

26. МАРТА 1937. ГОДИНЕ

САРАЈЕВО.

Хелмут Клозе - њемачки емигрант, јавио се из Шпаније.

КРАЉЕВСКОЈ БАНСКОЈ УПРАВИ II ДРИНСКЕ
БАНОВИНЕ
САРАЈЕВО.

У вези акта Краљевске банске управе Пов. Д. З. Бр: 889/37. од 26. Фебруара тек. год. и решења Министарства Унутрашњих послова Пов. I. Бр: 6558. од 17. Фебруара тек. год. којим је ускраћен даљи боравак у нашој земљи њемачком емигранту Хелмуту Клозеу, а који се је из Сарајева удаљио у непознатом правцу, - част ми је извјестити, да сам сада дошао поверљивим путем до једнога писма којим се Клозе из Шпаније јавља својим пријатељима - њемачким емигрантима у Сарајеву. Изнећу га у целости:

„Драги пријатељи, - већ данима лежи ми писмо готово за Вас. Оно је прилично опсежно те зато и опширно. Осим тога не могу га ја овде предати, ја га морам франкирати француским маркама, јер вас оно могуће неће никако достићи. А поред тога моментално ми фали и новац. Ипак се надам да ћу га за који дан имати и нећу да Вас пустим, да предуго чекате. Зато у кратко пар редака који вам могу одгонетнути, да сам још увек на животу и да не постоји никакав нарочити разлог да се бринете. Ја лежим овде на граници и на мору и шта ми имамо чекати то су зрачни напади. Али након што су код једног напада на Барселону од 18 апарата три била оборена неће они бити овде код нас превише дрски. До сад су они овде два пута покушали срећу без нарочитог успеха. Људских жртава у опште није било, а штета на стварима је била мала. А сада смо ми још боље приправни, утврђени и будни.

Има се превише времена и не зна се шта да се ради заправо. Осам сати дневно страже је све што треба да се ради. Положај града је врло лијеп, брегови се спуштају стрмо до залива у плаво

[.] од јужњака сада прилично узбуркано море. Прољеће почиње лагано, сунце нас је већ мало опалило и направило смеђим. Заправе узевши води се један лењи живот и зато депресије нису никаква реткост. Другови нису управо они најсимпатичнији. И нажалост не разумем ја ни француски ни шпански. А када би то било ја бих могуће нашао угодније друштво. Али заправо не фали ми ништа него часовник, пар пристојних књига - моји кофери су изгубљени - и која добра цигарета, јер ако се кад и добију цигарете оне су тако пасји мизерне и лоше, тако да сам ја у почетку мислио под таквим околностима да ћу се проћи пушења. Али фури се даље па макар то био и најмизернији коров од кромпира.

Храна је такође рационализирана, али ипак се је увек сит. Често мора се дан провести само с хљебом. Оружје је још увек недовољно. О томе ћу писати у другом писму. Дакле мало стрпљења. У пркос томе молим вас да не чекате друго писмо него да ми одмах пишете. Јер прво ја не знам како ћу дуго овде остати - ја сам овамо одређен од групе DAS а друго [.] неће то могуће ићи тако брзо док ја вашу пошту добијем.

Да ли је Хеда још у С.? Ја сам хтео писмо на њу адресирати, али она могуће није више тамо. Она треба безувјетно да ми пише шта намерава учинити. У случају, да она принципијелно још мисли онако као код мог одласка [.] имам ја пре тога нешто да јој кажем. Она би морала, дакле, безувјетно и без околишања писати.

За Ханса: у овоме правцу како је он мислио не може се ништа учинити. Он мора настојати да он дође до у Швицарску. Одатле даље ја му могу помоћи. За вас ја ћу прибавити упуту (упутницу) чим ја одем у Барселону. Пишите дакле одмах вашем Хелмуту.

Као скривену адресу - да писмо у Југославији не би било задржано - искористите следећу [-] Guiseppe Pasotti - Perpignan 3 Rue Duchalemeaux France.

Затворено писмо и уложено за мене адресирати [-] Helmut Klose [.] Korani Port Pou [.] Centuria Sebastian Faure.

Поздравите све драге пријатеље и кажите, да ћете ускоро тачније о мени знати. - 16. III. 1937. г.“

На полеђини коверта је написано: НКК Centuria Sebastian Faure.

Питање у писму за Хеду управа полиције сматра да се односи на њемачку емигранткињу Елзу Риве, рођену Јанке, која такође живи у Сарајеву од 29. Јула 1933. г. растављена од мужа Вилиа Риве, а која се је затим удала за нашег држављанина Ивана Клозе, столарског радника у Сарајеву вјенчавши се у католичком жупном уреду 11. Октобра 1936. г. На овај начин Елза је постала наша држављанка и свакако није прекидала односе са Хелмутом Клозе и после њене удаје, те се је он зато сада на њу обраћа, мислећи ваљда на њену раставу и одлазак њему.

Наводи о Хансу односе се свакако на њемачког емигранта у Сарајеву ХАРТЛЕБА ХАНСА, књижевника, који у Сарајеву борави од 9. Новембра 1933. као незапослен, по дозволи Кр. Банске управе на неодређено време боравка издате 30. XII. 1933. под II. Бр: 29771.

Иначе писмо је адресирано на Вилиа Хемпла, такође њемачког емигранта, сликара, који живи у Сарајеву од 24. XI. 1933. са женом Мартом по дозволи Кр. банске управе на неодређено време боравка издате 4. I. 1934. под II. Бр: 111.

У кратко речено из писма произилази, да читава њемачка емигрантска колонија у Сарајеву чини тако рећи једну духовну целину, те ће ова Управа настојати, да њени чланови током времена удаље из Сарајева, а за сада ми је циљ овим дописом скренути пажњу на поменућу адресу у Перпињану у Француској која служи да се преко ње шаљу дописи за лица која су отишла у Шпанију, да се боре на страни мадридске владе, те се појављује потреба да се на поштама прегледају сва писма која се из наше државе шаљу на ову адресу. Потребне кораке код сарајевске поште предузеће сама Управа полиције.

На који је начин Хелмут Клозе успео да оде из наше државе без исправа Управа полиције није могла установити, али се нада, да ће путем прегледа кореспонденције то утврдити.

Министарство је обавештено посебним дописом.
Управник полиције [...]

[Štambilj KBUDB, Pov. DZ br. 1583, dopisano 1088, 3. 4. 1937.]

Da li je policija bila u pravu kada je tvrdila da su njemački emigranti povezani? Svakako. O tome nepobitno svjedoče adrese iz mnoštva molbi, prijava i dostavnica. Vili i Marta Hempl (Willy Hempel) su po prijavi iz 1933. bili na adresi Kaučije Abdulah Efendije br. 126, i na njih je bilo adresirano špansko pismo. Hans Hartlib (Hartleb), sin Karla, živio je 1933. godine prvo na adresi Hadži-Idrizova br. 1, gdje je sudeći po dokumentaciji živjela i sama Elza Rive kad je podnijela molbu za dozvolu boravka oko dvije godine kasnije, a zatim na adresi Čadorđina br. 3, gdje je bio prijavljen Helmut Kloze kada je napisao svoju molbu. O njemu, Hansu Hartlibu, Uprava policije se izjasnila 14. aprila 1937. da može ostati i narednih godinu dana, a u to vrijeme ponovo je prijavljen na adresi Hadži-Idriza br. 1. Međutim, to pravo je KBUDB uskratila 11. juna 1937. godine, otkazavši Hartlibu gostoprimstvo u Jugoslaviji. Što se tiče Elze Rive, pošto je udajom stekla stalno pravo boravka, ona nije mogla biti otjerana iz zemlje.

U pogledu dojave koja je otvorila predmet „Komunisti u Splitu i Sarajevu“, upravnik policije mogao je na osnovu zaplijenjenog pisma da zaključi u dopisu upućenom KBUDB 4. aprila da je Helmut Kloze „baš ovaj“ čovjek koji je uhapšen na prolazu kroz Austriju. Međutim, upozorava da njegovom kazivanju „da se sarajevski komunisti sastaju pod vidom учења есперанта тешко је повјеровати, тим пре што ова Управа има повјерљивог човека [,] познатог есперантисту, иначе левичара, који би органима управе дојавио овакве подухвате. Како није искључено, да ипак двојица - тројица комуниста конспиришу и да се састају под изговором учења есперанта, управа полиције ће настојати да о овој групи сазна и у њу продре“. Затим је поповио свој суд да „овдашња њемачка емигрантска колонија од неколико особа ни у чему није боља од овога Клозеа, те ћу раскривањем рада њених чланова настојати да се они током времена удаље из Сарајева“.

Šta nam otkriva dosije?

Prvu stvar koju primjećujemo iza postavljenog pitanja jesu detalji iz života Helmuta Klozea nabrojani u više dokumenata u dosijeu, koji se mogu dopisati uz uvodni biografski tekst. U te detalje možemo uvrstiti i njegovu vezu sa Elzom Rive, mada ćemo ovdje, za razliku od ondašnje policije, odmah odustati od pokušaja da prodre-

mo dublje u dinamiku te veze, ostavljajući je u sferi i onako narušene privatnosti. Drugu zanimljivost svakako predstavlja i pismo poslano iz Španije, a koje govori o usporenom životu na pozadinskim položajima, o nedostatku oružja od kojeg su patile milicije i o bombardovanjima koje je poduzimala Frankova avijacija, predvođena njemačkom ekspedicijskom „Legijom Kondor“. Odmičući od pojedinačnog ka opštem, primjećujemo i da se Klozeova ruta putovanja ka Španiji produžila preko fašističke Italije. Ona iz očiglednih razloga nije bila uobičajena, ali je postojala. Takođe primjećujemo kako priča o „njemačkoj emigrantskoj koloniji“ u Sarajevu potvrđuje opšteprihvaćenu činjenicu o tretmanu političkih nepodobnika u Kraljevini Jugoslaviji. Ipak, najvažnije pitanje koje moramo postaviti jeste ono koje je, sudeći po većem uzorku publikacija, historiografski neriješeno, a to je pitanje njemačke antifašističke emigracije u Jugoslaviji.

Naravno, ni Jugoslavija, kao ni grad Sarajevo, nisu bili neupoznati sa Nijemcima. U Bosni i Hercegovini se tokom austrougarske vlasti naselio znatan broj kolonista njemačke nacionalnosti. U Sarajevu 1910. godine živjelo je 5.246 Nijemaca, što je njihova najveća zajednica, koja predstavlja skoro četvrtinu od ukupno 22.968 popisanih osoba kojima je njemački bio maternji jezik. Godine 1921, nakon vala iseljavanja usljed pada Austrougarske monarhije, u Bosni i Hercegovini živi 16.471 Nijemac, od čega u gradu Sarajevu njih oko 2.700. Deset godina kasnije, broj se i dalje smanjuje, pa u kotaru Sarajevo živi 2.507 Nijemaca od ukupno 15.500 popisanih u Bosni i Hercegovini.⁸ Ono što je, međutim, predstavljalo novitet, jeste priliv određenog broja imigranata iz Njemačke koji su bježali od Hitlerovog režima, uspostavljenog nakon januara 1933. godine. U tom smislu potrebno je napraviti jednu distinkciju između „Folksdočera“, to jest pripadnika „njemačke narodnosne grupe“ koja je živjela na jugoslovenskom tlu i prije Hitlera, i ljudi rođenih u Njemačkoj koji su u Jugoslaviji tražili azil ili barem tranzit u druge zemlje. Sa te strane, vidimo da je objavljen ne mali broj radova koji govore o „Folksdočerima“, obuhvatajući i njihova stradanja nakon 1945. godine.⁹

Druga distinkcija koju moramo napraviti odnosi se na samu njemačku emigraciju nakon 1933. godine, distinkciju koju je napravila i sarajevska policija kada je u komentaru na prijavu Hansa Hartliba napisala da je on „њемачки политички

⁸ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine*, Sarajevo, 1932; *Die Gliederung der Bevölkerung des ehemaligen Jugoslawien nach Muttersprache und Konfession nach den unveröffentlichten Angaben der Zählung von 1931*. Wien, 1943. *Stanovništvo predratne Jugoslavije po veroispovestima i maternjem jeziku po popisu od 31.III 1931. godine*, pregled po srezovima, Beograd, 1945. Podaci dobijeni od mr. Enesa Omerovića iz Instituta za istoriju Univerziteta u Sarajevu.

⁹ Posljednje se posebno odnosi na pisanja Vladimira Gajgera.

избјеглица, али није Јевреј“. Najveći dio njemačke emigracije, sa jedne strane, predstavljaju jevrejske избјеглице. Broj Јевреја који је бјежећи из Нјемачке, Аустрије и Чехословачке прошао кроз Југославију процјенjuje се на око 55 хиљада, од чега се највише пет хиљада задржало у Југославији.¹⁰ О њима постоје одредни историографски осврти, углавном успутни, настали у оквиру већих тема.¹¹ Ми, ипак, морамо отићи даље, и са друге стране примјетити да не постоје текстови који се баве питањем оног мањег дијела емиграције, дијела који не напушта Трећи Рајх искључиво као мета антисемитске политике (јеврејске избјеглице – Јевреји), него због сопствених политичких позиција (антифашистички емигранти, првенствено лјевицари – Нјемци, Јевреји и други).¹² Није прилика да анализирамо зашто је то тако, али извјесно мали број таквих емиграната на нашем простору засигурно представља основни, технички разлог. Жан-Мишел Палмије у својој великој студији о нјемачкој антифашистичкој емиграцији заобилази Југославију тврдећи управо како је она једна од земаља које „у ствари“ нису представљале битну дестинацију егзиланата.¹³ Заиста, на први поглед можемо поставити једно емп-

¹⁰ Katrin Boeckh, „Jugoslawien“, u: *Handbuch der deutschsprachigen Emigration 1933–1945*, ed. Claus-Dieter Krohn et al. Darmstadt: 1998, 280; Marica Karakaš Obradov, „Prisilne migracije židovskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske“, *Croatica Christiana Periodica*, vol. 37, br. 72 (2013), 175 (više referenci; govori o broju od tri do pet хиљада); Oskar Danon, Verica M. Stošić, *Memoari na Holokaust Јевреја Крајине*. Banjaluka: 2010, 61 (bez referenci).

¹¹ Тако на примјер, Ranka Gašić у својој студији о британским и немачким културним утицајима на Београд споминје „емигрантски талас интелектуалца јеврејског порекла“, из којег се некolicина одвојила и зауставила у Београду, гдје је запажено djelovala на пољу културе; Ranka Gašić, *Београд у ходу ка Европи: културни утицаји Британије и Немачке на београдску елиту 1918–1941*. Београд: ISI, 2005, 85 и 203-204. Посебно је занимљива студија Olivera Milosavljević о мјесту београдске јавности у смислу перцепције и позиције у односу на фашизам у периоду од 1933. до 1941. године. У њој, ауторка третира однос београдске јавности према јеврејским избјеглицима из Нјемачке, фокусирајући се на антисемитске ставове изнесене у значајном дијелу онувремене штампе и користећи се примјером лошег третмана јеврејског онколога доктора Фердинанда Blumentala; Olivera Milosavljević, *Савременици фашизма 2: Југославија у окружењу 1933–1941*. Београд: 2010, 114-158. Многи аутори који су се бавили Холокаустом на нашем простору бaрeм споминју и страдања јеврејских избјеглица које су нацисти sustigli у Југославији након окупације 1941. године.

¹² Ову тврдњу износим на основу прегледа и претраживања већег броја часописа који су излазили или излазе на територији бивше Југославије. Она није потпуно сигурна, јер није било могуће за ову прилику прегледати све часописе, па је стога треба узети с резервом.

¹³ Jean-Michel Palmier, *Weimar in Exile: the Antifascist Emigration in Europe and America*. New York: Verso, 2006, 218 („...a few countries that did not really constitute lands of exile (Yugoslavia, Italy)...“).

tijsko pitanje: zašto bi ljudi iz lijeve političke sfere tražili utočište u zemlji pod konzervativnom diktaturom?

Takvih je, ipak, bilo. Beogradska *Политика* je krajem 1933. godine pisala o zbrinjavanju jevrejskih izbjeglica u Zagrebu, usljed čega se „показало да има емиграната који нису Јевреји и којима јеврејске установе не указују никакву помоћ“. Ti „политички бегунци“ su „живели овде у веома тешким приликама“, zbog čega su zagrebački intelektualci na čelu sa Vladimirom Pfajferom, sekretarom Radničke komore, 29. decembra osnovali odbor koji je trebalo da poduzme akciju u svrhu njihovog zbrinjavanja.¹⁴ Prethodna distinkcija između etničke izbjeglice i političkog emigranta značajna je i u tom pogledu što postoji razlika između pasivnih (pripadnost vjerskoj ili etničkoj grupi) i aktivnih razloga (političko djelovanje) koji stoje iza egzila.¹⁵ U tom smislu, političke izbjeglice po pravilu imaju zanimljive biografije, što životopis Klozea i dokazuje. Štaviše, i sam Palmije, iako je zaobišao jugoslovenski teren, navodi nekoliko imena ljudi koji su kao antifašistički emigranti stupili na jugoslovensko tlo. Izdvojićemo kao primjer Aleksandra Zahera-Mazoha (Alexander Sacher-Masoch), austrijskog ljevičara, oženjenog Jevrejkom, koji se nakon „Anšlusa“ doselio u Beograd, gdje je radio kao dopisnik za švicarske novine *Der Bund*. Dočekavši rat, preko Dervente i Sarajeva dospio je 1943. na Korčulu, gdje je bio interniran, odakle je sa još jednim austrijskim piscem nakon oslobođenja 1944. godine prebačen u Bari (Italija). Iz ratnih iskustava u Jugoslaviji nastao je roman *Die Ölgärten brennen* („Maslinjaci gore“), koji je nedavno preveden i objavljen u Splitu.¹⁶

Umjesto zaključka mislim da je dovoljno reći kako je sarajevski dosije Helmuta Klozea otkrio jedan mali svijet njemačke antifašističke emigracije u Kraljevini Jugoslaviji čiju sudbinu možda vrijedi istražiti ■

¹⁴ *Политика*, 31. dec. 1933, 4; O. Milosavljević, *Savremenici fašizma* 2, 118.

¹⁵ U molbi za izdavanje dozvole boravka od 7. aprila 1937, Hans Hartlib navodi sledeće: „Ja sam morao da imigriram pošto sam još prije dolaska Hitlerovog režima djelovao u Njemačkoj kao publicista i javni govornik protiv Hitlera a o kojem sam detaljno naveo u svojoj prvoj molbi za dozvolu boravka. Primetiti mi je da sam saznao da je njemačka vlada publikovala u njemačkim novinama zakon o oduzimanju državljanstva a koji je imao i posebnu listu u kojoj je navedeno i moje ime te sam prema tome prestao biti njemački državljanin. Iz gorenavedenih razloga molim cj. Naslov da mi kao njemačkom političkom emigrantu dozvoli da se koristim pravom azila.“

¹⁶ Jean-Michel Palmier, *Weimar in Exile*, 144; Thomas Diecks, „Sacher-Masoch, Alexander“, u: *Die Neue Deutsche Biographie*, 22 (2005), 327-328; Imre Rochlitz, *Accident of Fate: a Personal Account, 1938-1945*. Waterloo (Canada): Laurier University Press, 2011, 48-49; Alexander Sacher-Masoch, *Maslinici u plamenu*. Split: Književni krug, 2004.

THE SARAJEVO FILE OF HELMUT KLOSE: 1933–1937

Summary

Helmut Klose (1904–1987) was a German anarcho-syndicalist, a famous vagabond, a correspondent of several leftist newspapers and journals and an associate of anarcho-syndicalist Freie Arbeiter Union Deutschlands. In 1933, when Hitler rose to power, Klose fled from Germany and arrived to the Kingdom of Yugoslavia. He settled permanently in Sarajevo, where he worked as a guide for foreign tourists. Klose drew on himself the attention of police when in January 1937 he started receiving propaganda materials produced and sent by the Gruppe Deutsche Anarcho-Syndikalisten in Auslands (DAS). DAS was a German national anarcho-syndicalist group based in Barcelona, which was active on the republican side in the Spanish Civil War under the auspices of the anarchist-controlled Confederación Nacional del Trabajo. This text is an annotated compilation of transcriptions of documents from the fond of the County Government of Drinska Banovina (Archives of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo), kept in the file that testifies about police surveillance over Helmut Klose. Two of the most interesting records are the hearing of Klose conducted on February 22nd 1937 in which his entire biography is told firsthand, and the letter written by Klose on March 16th 1937 in Portbou in Spain and sent to his German friends in Sarajevo, but intercepted by the police. After his interrogation, Klose did not wait for the authorities to cancel his residency permit and escort him out of the country, but he successfully fled without leaving a trace until he finally reached Spain, where he joined the German anarchist units. Besides telling this interesting story, the file prompts the author to raise a few questions, the most important one enquiring about the existence of German anti-fascist émigrés in Yugoslavia. For obvious reasons, Yugoslavia was not the most welcoming place for immigrants of leftist political orientation (social-democratic, communist or anarchist), but the story of Helmut Klose and his German friends in Sarajevo, as well as few other stories, leaves an impression that there is a micro-historic case worthy of further research ■

(Translated by author)